

TURSKA KUĆA¹⁾

Osnove i porijeklo

Švajcarski stil ne postoji — dakle: nema ni »bosanskog sloga«! Ipak postoje u Bosni dva tipa kuća, jedan pored drugog: jedan je seoski, to je brvnara (Blockbau) slavenskog porijekla, drugi je gradski, tj. birkatica (Riegelbau) turskog porijekla. Taj drugi tip biće ovaj put predmet moga razmatranja.

U reviji »La Turquie Kamaliste«²⁾ čitam članak dr Egli-a o turskoj kući.³⁾ Njegova opažanja mogu se bez mnogih izmjena primijeniti i na bosansku muslimansku kuću, pa ću ih ovdje sasvim slobodno izložiti.

Prvobitna turska kuća je samonikla tvorevina, koju su kasnije toliko izobličili da ju je teško još raspoznati. U rano osmanlijsko doba spajala se sa tipovima kuća podjarmljenih naroda, tj. sa mediteranskom sirijskom i maloazijskom kućom; a nakon 1650. godine se, pod utjecajem evropske vile, pogotovo, potpuno promijenila. Ove izmjene jače su u okolini Carigrada, a manje u provincijama, gdje su prvobitni elementi prešli u građanske tvorevine, pa se tu razvijali i živjeli dalje.

Elementi (I faza)

Najprije bijaše neograničena priroda; omeđivanjem prirode ogradom ili zidom stvoriše kućni okoliš. Prema tome, kako su novim ravinama (zidovima, pregradama i krovovima) pregrađivali i pokrivali prostori u kućnom okolišu, razvijali su se različiti tipovi kuća.

Nije naša zadaća ovdje da razmatramo, na pr., pompejansku, sirijsku ili sasku kuću; dosta je spomenuti da su one sve srodne u dispoziciji ognjišta na sjeveru, vode na jugu, odnosno u načinu pokrivanja kuće krovom.

No, postanak turske kuće bitno se razlikuje od njih: tamo su ljudi ograđivanjem kućnog okoliša stvorili najprije vrt, a u taj vrt smjestili paviljon. Elementi turske kuće su, dakle: ograda, vrt i paviljon.

¹⁾ Članak objavljen u »Novom beharu« 15. VII 1937. g.

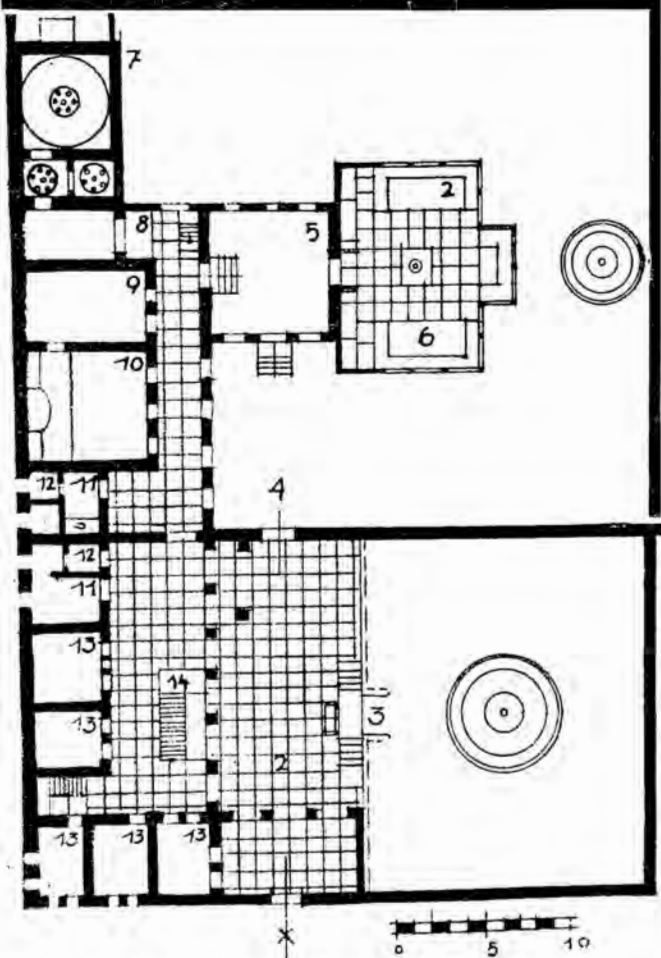
²⁾ La Turquie Kamaliste, br. 14, august 1936, Istanbul.

³⁾ Dr Ernst Egli: Das türkische Wohnhaus. Dr Egli je švajcarski arhitekt, koji je duže vremena radio u Istanbulu kao profesor na Tehničkom univerzitetu i kao arhitekt — projektant.

Hamam

Ženski
dio sa
paviljonom
u vrtu

Muški dio

Osnova kuće iz ranoosmanlijskog doba

Uočimo sada momenat koji je utjecao na ovaj izbor, uspoređujući rezultate:

Pustinska se kuća, na pr., stješnjava u sjenu dvorišta, u koju se čovjek zaklanja od vrućeg pijeska i žarkog sunca — prema vani je kuća zatvoren sanduk; u pogledu iz zraka: otvor u krovu, tj. dvorište.

Nordijska kuća nema dvorišta, čitav kućni okoliš je zazidan i prekriven krovom; otuda prozori u vanjskim zidovima, koji osvjetljavaju prostorije pozadi njih, iz kojih viri čovjek u hladnu zimu ili pak motri neprijatelja koji ga ugrožava — kuća je prema vani: fasada, odnosno fasade.

Karakteristično za navedene tipove kuća je izolacija od prirode, koja im nekako nije naklonjena.

A u tom se odnosu prema prirodi turska kuća bitno razlikuje od njih. Ona je nastala u klimi, gdje priroda čovjeku šapuće; čovjek joj se smiješkom odaziva; uživa u njoj i promatra je u svom omeđenom i sređenom svijetu. Prema takvom odnosu priroda postaje elemenat kompozicije; priroda prelazi u arhitekturu — kuća se prema vani javlja kao arhitektonska plastika.

Prostorije (II faza)

Navedenim primarnim tvorbama brzo se priključuju još i sekundarne, koje se sve razlikuju većim ili manjim pretapanjem u prirodu: priroda, vrt, terase sa bazenima i česmama, otvorena predvorja, paviljoni, hodnici i druge prostorije sa mjestima za sjedenje. Teško ih je klasificirati po svrsi u evropskom smislu: prostorije su nekako neodređene, nema spavaćih i dnevnih prostorija, prosto iz razloga jer nema ni stalnih mjesta za krevete i stolove. Oštra je samo dioba na muški i ženski dio kuće, a tačno je određena svrha banjice, koja se razvija kasnije u tipično turski oblik hamama.

Malo bismo znali o rasporedu ove prvobitne kuće da nam nije ostavio neki ljekar Rifat Osman u svojoj ostavštini osnovu kuće iz rano-osmanlijskog doba. Kuća je iz Edirne, a vremenom je propala. U toj osnovi odmah upada u oči istaknut položaj paviljona u vrtu, dioba kuće na pristupačan muški i nepristupačan ženski dio, stepenice iz muškog dijela u sprat, hamam i vrtovi sa bazenima.

Paviljon (III faza)

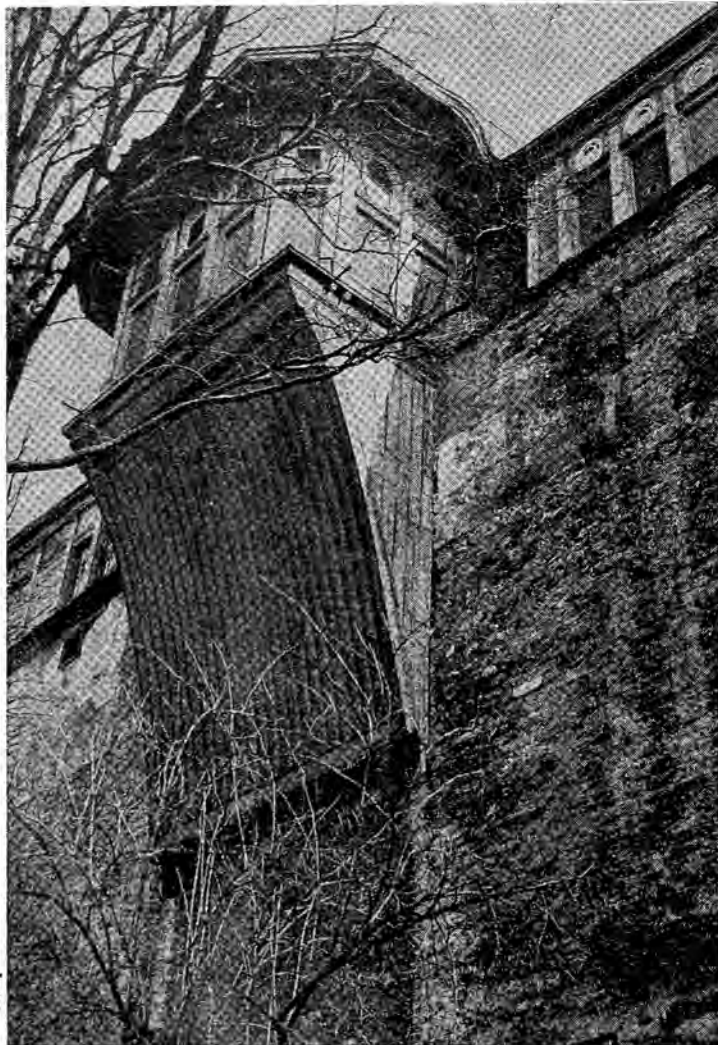
Iz paviljona razvija se u osmanlijsko doba, tzv. divanhana ili divhana, tj. prostorija za divanjenje ili razgovor — dakle, neka vrsta salona. Zatim nam dr Egli pokazuje nekoliko primjera vanjštine i unutrašnjosti ove divhane.

Vanjština: Paviljon na uzdignutoj terasi, u vrtu dvorca »Aynali-kavak« na Zlatnom Rogu, sa sporednim paviljonima, tj. sporednim salonima, sa pokrivenim trijemovima i mjestima za sjedenje, te vodoskocima (šadrvanima) u vrtu.

Paviljon Osmana III u Topkapu-saraju, koji se uzdiže visoko iznad vrta i strši u jednu od najljepših prirodnih ljepota na Bosporu.

Trijem sa vodoskokom na terasi dvorca »Aynali kavak«

**Topkapu-saraj — paviljon
Osmana III nad
Bosporom.**

Unutrašnjost: Divhana iznutra najčešće ima veću dubinu no širinu. Prednja joj je strana sva u staklu, prozori prelaze preko uglova (čoškova) i otvaraju poglede naokolo; članjenje prozora prenosi se i na bočne zidove, mjesto prozora su u zidovima niše, duž svih zidova sećije (minderi, moderni kauči); ispred divhane, a za stepen niži je pretprostor, zid mu je sav u ormarima — sve strogo arhitektonski članjeno, pa opet ljupko i profinjeno, možda jedna od najljepših tvorbi prostorne umjetnosti.

Vremenom počinje se i sam prostor divhane plastično oblikovati na sve moguće načine. U početku se spoje dvije divhane kroz svu dubinu zgrade u jednu cjelinu, koja se otvara prozorima na dvije strane kuće, a dva srednja pretprostora se na taj način stapaju u jedan prostor, tj. mjesto za kamin. Kasnije se sastavljaju tri, pa čak i četiri divhane u jedan plastično oblikovan prostor sa jednom pretprostorijom u sredini — dakle, u neke vrste centralnu dispoziciju (moderni hol), komponovano uvijek slobodno u slikovite, plastične cjeline. Razlika između tog i evropskog načina kompozicije najbolje se opaža ako uporedimo paviljone, parkove

i dvorišta Topkapu-saraja, na pr., sa dvorcem francuskih kraljeva u Versaillesu.

Doksat (suton)

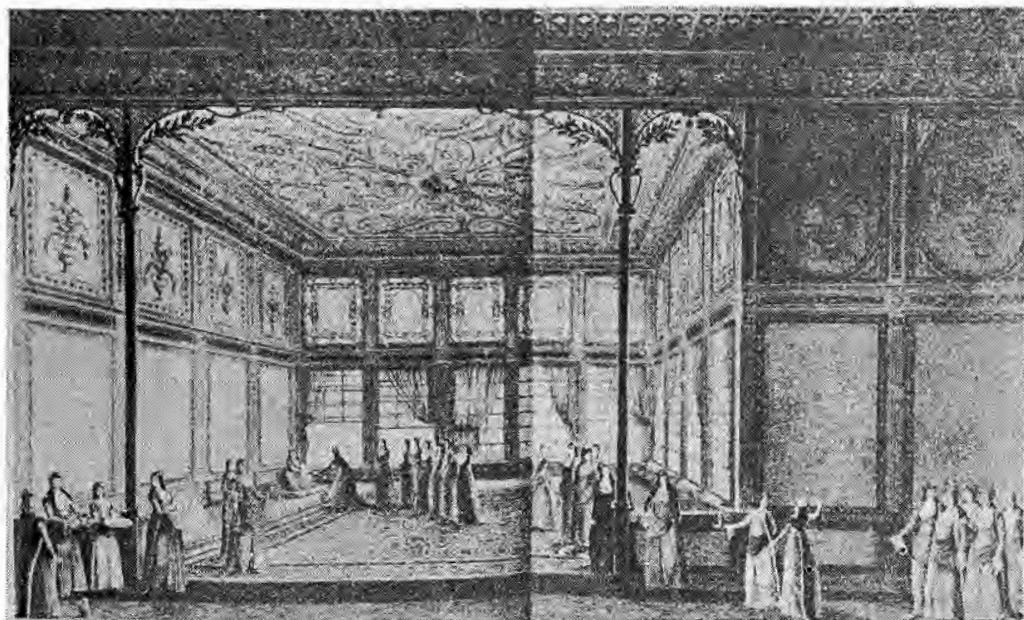
Kasnije turska kuća napušta, pod evropskim utjecajima, prvobitne elemente kompozicije: ogradu, vrt i paviljon, a usvaja zatvoren oblik evropske kuće, sa simetrično raspoređenim prozorima, komponiranim na izgled fasada.

Nema više vrtova sa česmama i bazenima, nema otvorenih predvorja sa mjestima za sjedenje, priroda se više ne uvlači u prostor i ne prepliće se više sa arhitekturom, zid je prestao biti elemenat kompozicije — ostaje samo još divhana, ali sada u obliku tzv. doksata (erkera) koji strši napolje iz zatvorene fasade.

Gradanske kuće (renesansa)

Svi navedeni primjeri odaju neku širinu života i gospodsko obilježje. No, svuda se turska kuća u tu širinu nije mogla razviti.

U tijesnim ulicama prijestonice i u gradovima provincije, gdje su živjeli ljudi u skućenim prilikama, tu je turska kuća poprimila prvobitne elemente, preobličila ih i sraznila sa životnim standardom.

Salon princeze Hadidže u Tofanu.

Iz vrta je tako nastalo malo dvorište zasađeno drvećem, u dvorište se otvaraju cijele prostorije ili pak strše male divhane, a u prilikama još skućenijim prenosi se ovaj život čak i na uličnu stranu.

Tako se na tim tijesnim područjima razvila iz tog intimnog druženja prirode sa arhitekturom vanredna plastika! I vještom oku nije teško razabrati iz tih tvorbi prvobitne izvore i elemente: zid — ogradu, vrt — avliju, i paviljon — divhanu. Primjera ima u izobilju svuda izobličениh u svim mogućim varijacijama, od najskromnije pa do najraskošnije građanske kuće.

Izvori

Osnovna ideja turske kuće, tj. njen odnos prema prirodi, srodna je s idejom koja se javlja u arhitekturi svetišta istočne Azije. Tu je ova ideja uzdignuta do puke fantazije i iskristalizirana do savršenstva kome nema primjera.

Pa stoga dr Egli zaključuje da su ove tvorbe turskog porijekla, tj. prenesene možda vlašću turskih plemena iz Turkestana i unutarne Mongolije u ove krajeve. A svoju hipotezu još i podupire paralelom između tursko-kineskog i tursko-anatolskog urbanizma, koji pokazuje veliku srodnost u nekim bitnim detaljima — možda...

No, moje zanimanje za tursku kuću ima drugu osnovu. Upoznao sam je u muslimanskoj kući u Sarajevu, a iznenadila me čudnovata sličnost njezinih osnovnih težnji sa težnjama moderne arhitekture. Tako me svezao za nju dvostruki interes; prvi: ova je kuća i naša kuća, a drugi — ona sadrži neke iskušane ljepote, koje bih htio primijeniti i na našu modernu.

Više divhana se sastavlja u jedinstven, plastično oblikovan prostor.

